

ЗНАМЕНИТІ УКРАЇНЦІ

РОСТИСЛАВ КОЛОМІЄЦЬ

**ЛЕОНІД
БИКОВ**

Харків
«Фоліо»
2020

СОНЯЧНА ЛЮДИНА

Життя — це не шлях до смерті,
життя — це чудо.

Леонід Биков

Ім'я Леоніда Бикова не потребує додаткової реклами.

У 60—80-ті роки ХХ сторіччя в СРСР:

- кіноактор Леонід Биков — улюбленець мільйонів глядачів, його пізнавали на вулицях і радо віталися з ним: «Привіт, Максиме!», «Моє шанування, Маестро!»;
- кінорежисер Леонід Биков — його фільми збирали багатомільйонну глядацьку аудиторію, стаючи рекордсменами річного кінопрокату, становлячи феномен духовного життя суспільства. «Смуглянка» — це про льотчика-диригента чи про диригента-льотчика...

Нарешті, і по сьогодні у незалежній Україні його ролі та фільми сприймаються як правдивий документ свого часу:

- як вижити у нелюдські часи і залишитися людиною,
- і не просто вижити, але — увага! — передати людям могутній заряд бадьорості й оптимізму.

Сама лише згадка про Леоніда Бикова викликає у людей добру усмішку. Й не дивно. «Є люди, в яких живе сонячне світло». Це актор Михайло Ульянов — про людину, актора і режисера Леоніда Бикова... А що таке сонячне світло? Це джерело енергії в нашому житті.

Я згадав ці слова за дещо несподіваних обставин. Мені довелося — ну, як довелося, це був мій свідомий вибір — поставити «Суєту» Івана Карпенка-Карого (де б ви думали?) у Тарі — в Омському Північному театрі. Там і нині живе багато українців, їхніх дітей, онуків, виселених свого часу з українських земель. У виставі про історію розпаду та возз'єднання української сім'ї тричі звучала наша пісня «Гей, наливайте повнії чари...». Уперше її заспівали за столом, де зібралися члени славної родини Барильченків, удруге — коли вони роз'їжджалися — знову батьки на самоті, утретє — коли, лишившись самі, батьки поринають у мрії про наступну зустріч — чи дочекаємось?..

На поклони актори вийшли, співаючи цю пісню, яку стихійно підхопив один, другий — уся зала. А потім українці зі сцени пішли до українців у залі й співали українську пісню разом. Це було незабутнє єднання сцени і зали...

Наступного дня мене запросили на відкриття музею Михайла Ульянова у Тарі, де він жив у юності. І я згадав, що Ульянов працював у кіно з Биковим і оцінку його — у ньому «жило сонячне світло».

То, може, й нам удалося запалити у глядацькій залі «сонячне світло»?..

Привіт зі сцени — з України:

Гей, наливайте повнії чари,
Щоб через вінця лило-ося!

І у відповідь із зали — у подяку:

Щоб наша доля нас не цуралась,
Щоб краще в світі жило-ося!..

Продовжуючи співати, актори спустилися в залу і злилися із глядачами...

Напевне, цей промовистий факт так відклався у моїй пам'яті, що якось опосередковано привів мене до думки про створення книги про людину, в якій живе сонячне світло...

У рік загибелі Леоніда Бикова декорація з його незавершеного фільму «Прибулець» — «літаюча тарілка» — демонструвалася на Все-союзній виставці «60 років радянського кіно». У книзі відгуків з'явився знаменний запис: «Хочеться вірити, що Леонід Биков не помер, але злетів на іншу планету і... повернеться».

І таки повернувся.

1994 року в незалежній Україні сталася символічна подія, що засвідчила невмирущість його таланту. Переді мною свідоцтво, зареєстроване у міжнародному каталозі під номером 4682, про присвоєння малій планеті імені «Биков» на честь талановитого українського актора і режисера Леоніда Федоровича Бикова (1928—1979).

І от сьогодні він може побачити з небес, як:

- його іменем названі вулиці великих і малих українських міст — Києва, Харкова, Краматорська, Кривого Рога, Дружківки, Покровська, Слов'янська, Сум;
- на його честь на борту літаків СУ-27 у Краматорську і МіГ-29 у Василькові написано «Маєстро Леонід Биков».
- 1982 року побачив світ документальний фільм-спогад про Леоніда Бикова під промовистою назвою «...Якого знали всі».
- 1996 року він оживає у книзі спогадів «Будемо жити!».

Ось він — в образах зі своїх кінофільмів:

- 2001 року в київському парку Слави встановлено пам'ятник військовим льотчикам, загиблим при визволенні України. Відтворено постать Леоніда Бикова у його найвідомішому кінообразі командира ескадрильї Титаренка на прізвисько «Маєстро» у фільмі «В бій ідуть самі "старики"». Підпис на постаменті: «Військовим льотчикам присвячується. Леонід Биков».
- 16 вересні 2016 року на фасаді Будинку культури села Шестовиць Чернігівської області відкрито пам'ятну дошку, а поряд — інформаційний стенд про те, як в їхньому селі знімали

фільм «В бій ідуть самі “старики”». На відкритті пам’ятної дошки Володимир Талашко, який грав у цьому фільмі Сергія Скворцова, зворушливо мовив: «Я вдячний долі за те, що знімався у цій картині, що був у моєму житті Леонід Биков, був Сергій Скворцов. Вдячний і місцевим жителям, що брали участь у зйомках фільму».

- Нещодавно, 2019 року, в харківському парку Шевченка встановлено скульптуру Леоніда Бикова, знов-таки в образі командира ескадрильї Титаренка. Це ціла театральна вистава. «Маєстро» сидить на камені, поруч — труба, а з чобота стирчить аркуш із текстом знаменитої «Смуглинки». Позаду «Маєстро» — зелений коник. Так скульптор жартівливо зобразив іще одного персонажа фільму — лейтенанта Александрова, якого за ловлю коників прозвали «Кузнечиком», відсторонили від польотів і призначили «довічним черговим по аеродрому»...

І чудо — оживає легендарний Макарич: у Харкові, на території Університету Повітряних сил імені Івана Кожедуба — пам’ятник механіку Макаричу у виконанні Олексія Смирнова, улюбленого артиста Леоніда Бикова у фільмі «В бій ідуть самі “старики”».

У динаміці часу Леонід Биков постає як...

За радянських часів Леоніда Бикова називали — видатний радянський актор і режисер. У ті часи у свідомість людей вкорінювалося поняття — радянський народ. Пам’ятаєте, як вигукували 1958-го на осуд Бориса Пастернака: «Я, як і весь радянський народ...».

Сьогодні ми говоримо — видатний український актор і режисер Леонід Биков. І так воно є.

Вічну пам’ять суджено Леоніду Бикову. Він дарував нам любов на землі, а тепер нам світить із неба...

Тож пам’ятатимемо Леоніда Бикова і не втрачатимемо оптимізму і в наші непрості часи побудови суверенної України!

А якщо без пафосу?..

Все-таки Леонід Биков і досі лишається в нашій уяві як загадкова, зрозуміла і незрозуміла водночас постать. Тож, сподіваюся, ви мене зрозумієте правильно, прочитавши наступні рядки.

Провідною ідеєю у написанні цієї книги стала для мене мудра настанова, скоріше напоумлива порада німецького філософа, філолога, лінгвіста Вільгельма фон Гумбольдта: «У кожній людині... є одна частина, що стосується лише її самої та її випадкового існування... Але є й інша частина, в якій міститься ідея, що виявляється через неї з надзвичайною прозорістю, і завдяки цій частині вона є символом».

Усе це так, але я б не протиставляв так категорично поняття «випадкового існування» та «людини-символу». І для мене в цьому сенсі не менш важливо показати митця Леоніда Бикова у живому оточенні, у спілкуванні, розмовах, щоденній праці — словом, зробити для нас більш близькою людину, яка увійшла в історію української художньої культури. Тоді ця справді символічна постать увійде в свою плоть і кров.

Читач учинить мудро, маючи перед собою хоча б деякі з фільмів режисера Леоніда Бикова та фільмів із його участю як актора, ну, хоча б «Максима Перепелицю», «Зайчика», «В бій ідуть самі “старики”», «Ати-бати, йшли солдати» — всі вони у відкритому Інтернеті. Самі зрозумієте, на якій сторінці читання звернутися до перегляду.

ФОТОГРАФІЇ, МУЗЕЙНІ АРХІВИ, СПОГАДИ, МОНОГРАФІЇ — АВТОРСЬКИЙ ПОГЛЯД

У мистецтві взагалі й у мистецтві кінематографа, зокрема, допоки є такі, як він, — ніколи не вгасає вогонь високої людяності, любові й добра...

Володимир Заманський¹

Як я це роблю завжди, створюючи мистецькі портрети у серії «Знамениті українці», починаю розглядати фотографії героя. Фотографії в житті та кінокадри з його участю...

Ба ні, тут Ламброзо не помічник — по них нічого не прочитаєш... Ну, як нічого? Не прочитаєш нічого такого, щоб вирізняло його серед інших. То, може, в цьому і є... може, він «один із...»?..

Перше, що впадає у вічі: нічого спільного з кінематографічними зірками тих років, із якими він знімався у фільмі. Явно не герой — не романтичний Павло Кадочников. Аж ніяк не комік — не парадоксальний Сергій Філіппов.

Ніде не викривляється, ніким не прикидається — такий собі симпатяга. І завжди молодий на вигляд — і в юності, й у зрілості, й наприкінці життя:

---

¹ Актор. Знімався з Леонідом Биковим у кінофільмі «На семи вітрах».

- густе кучеряве волосся (кого цим здивуєш!);
- очі як очі — ба ні, на всіх фотографіях — сумні... не дивиться вдалину, а просто на тебе... і цей пронизливий погляд... у його очах можна прочитати невимовні переживання чи то якісь утаємничені пристрасті;
- ніс качечкою,
- вуста... ніби створені для усмішки...

І ось він усміхається — невідпорна усмішка! Його обличчя створене для того, щоб усміхатися назустріч людям... і оці очі... очі все-таки лишаються сумними...

А загалом — звичайнісіньке обличчя людини, сказати б, із робітничо-селянської маси... Таких повно на вулиці. І він ніби розчиняється в людському натовпі.

Порівнюю його фотографії з кадрами, на яких Леоніда Бикова зафіксовано в різних ролях...

Ніде, ні у житті, ні у кінокадрах, він «не робить обличчя»... сприймайте таким, як є.

Висновок незаперечний: у жодній ролі — від закоханого дивака-невдахи до командира ескадрильї — він не ховає свого обличчя. Одне, власне його, обличчя! Обличчя-маска?..

Обличчя-маска актора Чарлі Чапліна. Обличчя-маска актора Леоніда Бикова. Обличчя-маска українського театрального актора Миколи Яковченка. У трьох випадках — комік із сумними очима. Чи буде перебільшенням сказати, що обличчя-маска є невід'ємною частиною сміхової культури ХХ століття?..

Невеликий відступ від теми. Виявляється, маскою-обличчям можна користуватись. Один із моїх помітних колег по театральному інституту часто задіяний в українських кіносеріалах саме завдяки своєму обличчю-масці, з якою він незмінно з'являється на екрані. Всерозуміючий погляд, делікатні вуса, стримана міміка та непохитна впевненість у

своїй правоті — таким він постає (дякувати Богу, в епізодичних ролях) в образах то головного лікаря, то впливового вченого, то слідчого, то просто начальника невідомо чого. Очей не відвести. І все завдяки масці впливової значущості, за якою ховається обличчя посередності. Якщо припустити, що колись він придумав для себе маску та грав роль, то з роками маска ця стала його справжнім обличчям. Не називаю його прізвища з тактовних міркувань, але ті, хто викладає у театральному інституті, пізнають його за цим описом. І зробив я цей відступ виключно задля того, щоб показати діапазон вражень, які можуть складатися при сприйманні маски-обличчя — щось ховає, щось розкриває, а дещо й прикриває...

А тепер спробуємо озвучити фотографії Леоніда Бикова спостереженнями друзів і колег по творчості. Звичайно, всі спогади хаотичні, іноді — випадкові, але все ж таки у них можна розібратися.

Перед нами постає з в и ч а й н а — н е з в и ч а й н а л ю д и н а, у поведінці якої друзі спостерігали те, що комусь збоку видавалося дивиною:

- червоніла, як дитина, коли хтось лаявся в її присутності матом;
- не могла вдарити людину;
- була доброзичливою до оточуючих, але не допускала панібратства;
- була болісно уразлива, але, володіючи колосальним самовладанням, все переживала в собі... і дуже рідко виявляла це назовні;
- не терпіла, коли при ній когось незаслужено ображали;
- соромилася публічного звеличання...

Чи не ці харизматичні «дивацтва» багато чого пояснюють у поведінці Леоніда Бикова — як у житті, так і на знімальному майданчику?

Володіючи секретами гумору, він розганяв похмурість і песимістичні настрої оточення — як у житті, так і на екрані...

Здавалося, ніякі негаразди в житті (а їх вистачало) не здатні зламати цього чоловіка — він знаходив вихід із будь-якої, навіть безвихідної ситуації...

Гороскоп Стрільця нагородив Леоніда ще однією якістю, про яку, може, й не здогадувалися близькі, — він любив швидкість у пересуванні. Байдуже чим — бігом, велосипедом, мотоциклом, авто — у його водійському посвідченні було два зауваження щодо перевищення ним швидкості. Завжди поспішав кудись? Чи просто поспішав жити?

Кажуть, що люди, народжені під знаком Стрільця, володіють даром розуміння і навіть здатністю ставити себе на місце іншої людини. Як побачимо, це має пряме відношення до нашого героя.

А може, у цій, сказати б, назовні «принциповій звичайності» і слід шукати унікальність його творчої постаті?.. Та він і сам підказує нам:

«Я граю звичайних людей. Не прикрашаю їх, не згущую фарб».

Вони могли бути слюсарями, перукарями, льотчиками, гримерами, моряками, артистами, колгоспниками... Він називав своїх героїв «глибокими хлопцями», пропонуючи нам:

«Спробуйте осягнути в їхній звичайності, неяскравості незвичайність і глибоку значущість їхніх щоденних вчинків, їхньої любові до життя».

«Мої герої — звичайнісінькі рядові люди, такі як усі. Звичайно, вони самі та їхня праця скромні. Але придивіться до них пильніше. Чи такі вони насправді звичайнісінькі?»

І чи не тому він ніколи не грав негативних ролей?.. Дивакуватість, баламутство, любов до жартів, розіграшів, уміння переводити серйозну розмову на жарт і навпаки — до чого тут негатив?

Він завжди був самим собою. У житті нікого і нічого не грав — приймайте таким, як є. На сцені та на екрані розкривав різні іпостасі свого «Я»...

І чи не тому був усюди «своїм»:

- у Краматорську, де провів дитинство і підліткові роки;

- у Барнаулі, де перебував із батьками під час евакуації, вважаючи містян своїми земляками;
- у Харкові, де так успішно розгорталася його театральна кар'єра;
- у Ленінграді, де розпочиналася його кіноакторська творчість і відбувся режисерський дебют у кіно;
- у Києві, де його кіноакторська і кінорежисерська творчість сягнула свого апогею...

Він мав друзів на все життя:

Віктор Щедронов (1926—1943). Вони ще у дитинстві поклялися злетіти в небо. Віктор став військовим льотчиком і загинув наприкінці війни. Образ Віктора супроводжував Леоніда все життя. Леонід злетів у небо командиром ескадрильї Титаренком у своєму кінофільмі «В бій ідуть самі “старики”». І на екрані зустрівся зі своїм другом дитинства — Щедроновим, який матеріалізувався під прізвиськом «Смуглянка». У кінокадрах зі «Смуглянкою» Биков використовував реальні фотографії свого друга.

Микола Аляб'єв — хлопчик, із яким він потоваришував під час евакуації в Барнаулі, коли його сім'я мешкала на квартирі у його батьків, і якого він зробив одним із персонажів у фільмі «В бій ідуть самі “старики”» під прізвиськом Аляб'єв.

Василь Шукшин (1929—1974), письменник, кінорежисер, із яким Леонід Биков зустрівся тільки одного разу, відчувши спорідненість душ. Вони мріяли про співробітництво і вже домовлялися про це... І тільки раптова смерть Шукшина стала цьому на заваді. Хоча ні, вони зустрілися на небесах — астероїд Леоніда Бикова з астероїдом Василя Шукшина.

Микола Машченко (1929—2013), український кінорежисер, із яким Леонід навчався у театральному інституті, мешкав в одній кімнаті гуртожитку, якому він сповідував свої заповітні творчі задуми, який схилив його — і схилив-таки — до роботи в Україні.

Олексій Смирнов (1920—1979), улюблений кіноактор, «клоун із розбитим серцем» — так писали про того, якого він називав «Макаричем», якого він залучав до участі у своїх фільмах усупереч заборонам начальства, що вважало зовнішність актора некінематографічною. Напрочуд злагоджено вони працювали на кінозйомках: знімали свої діалоги без репетицій і без дублів, імпровізували та влучали в точку...

За два тижні до смерті Леонід Биков поїхав у Ленінград, щоб провідати у лікарні Олексія Смирнова. Ніби передчував, що більше вони не побачаться. Кілька годин друзі жваво спілкувались у лікарні, а прощався Маестро фразою з фільму: «Будемо жити, Макаричу! Будемо жити!»

А напередодні виписки, 7 травня 1979 року, Смирнов купив кілька пляшок коньяку, щоб вдячно пригостити лікарів перед випискою.

— Піду оце зараз дзвонити у Київ до Льоні, — бадьоро мовив Макарич. — Привітаю зі святом, повідомлю, що виписуюсь...

— Немає більше вашого друга...

Олексій Смирнов помер, дізнавшись про загибель свого друга. Вони не змогли жити один без одного...

Дисонанс до ідилічної картини «В оточенні друзів».

Друзі друзями, але хтось же і чому причепив до родини Бикових клеймо — «божевільні»?..

І була жінка, співробітниця, якій він, лежачи в лікарні, довірив передати друзям свій «Заповіт» і яку він за півтора року до загибелі перестав помічати?..

Душевно відкрита людина, Леонід Биков зумів лишатись аполітичним у часи, коли це слово звучало як присуд. Його ролі та фільми ніколи не створювалися за політично-кон'юнктурних мотивувань. «*Будемо жити!*» — повторював він на екрані та в житті. Вільний художник, вільний від усілякої заангажованості, він підтримував у людях у зовсім

неоптимістичні часи віру в краще майбутнє, абсолютно не пов'язуючи це із державною політикою «Вперед! До перемоги комунізму!» У сталінські часи це було присудом для митця. У хрущовську «відлигу» й у подальші часи за це могли б відлучити від творчості. Або ж поставити «під підозру», контролюючи та корегуючи кожен крок митця. Останнє безпосередньо стосується Леоніда Бикова. І в цьому плані визначення Леоніда Бикова як аполітичної людини буде неточним. Він своєю кіноакторською та кінорежисерською творчістю підривав офіціоз ізсередины, не декларуючи цього.

Для кінорежисера Леоніда Бикова: *«Головне — за монтажем, ракурсом і панорамою не розхлюпати б душу! Мені здається, душа нашого народу ледь-ледь усміхається. Навіть коли болить, усміхається».*

Його немає з ким порівнювати — ні поставити поруч нарівні, ні відразу за кимось. То в чому ж виявлялася «незвичайність і глибока значущість» героїв Леоніда Бикова? Неповторність його мистецької особистості?..

***

В архівах Музею Національної кіностудії імені Довженка, Київського державного музею театру, музики і кіно, Музею Харківського академічного українського драматичного театру імені Шевченка, Музею історії Краматорська накопичилося багато документальних свідчень про діяльність Леоніда Бикова.

Існують численні спогади про Леоніда Бикова як людину, актора, режисера: його сестри Луїзи, доньки Мар'яни, друзів і колег майстра. Їх неважко віднайти у відкритому Інтернеті. Та й до мене особисто дійшли, окрім надрукованих, і ненадруковані спогади режисера Миколи Мащенко, який усе життя підтримував дружні стосунки з Леонідом Биковим, а також акторів, яким пощастило працювати з ним, зокрема, мого однокурсника по театральному інституту Віталія Дорошенка, який зіграв у двох його фільмах...

Кінознавець Лариса Брюховецька написала ґрунтовну монографію під промовистою назвою «Своєрідне кіно Леоніда Бикова», в якій окремі влучні спостереження розчиняються у потоці загальних фраз і визначень. Ніби на протилежність цьому створена Наталією Тендорою монографія «Леонід Биков. “Ати-бати...”» побудована на проникливо-емоційному ставленні до особистості й творчості майстра, хоча автор, захоплений його образом, дає розгулятися своїй фантазії...

От і виходить, що Леонід Биков:

- протистояв радянській системі, коли стає відомо по прізвищах, із ким саме він боровся, — і залишається невідомим, за що, власне, він боровся;
- був радянським митцем — а чи був він українським митцем? Останнє звучить якось нерозбірливо;
- був блискучим актором-коміком, який змушував глядачів сміятись і плакати (а в чому полягає природа його неповторного комізму?);
- був кінорежисером-новатором (а що, власне, нового він вніс у мистецтво кіно?);
- начебто жив у сім'ї божевільних, дружина і син страждали на шизофренію (а чи так воно було?).

І так далі. А далі ще багато чого нез'ясованого, неуточненого, неспростованого.

Тобто на часі некон'юнктурний, неупереджений погляд на Леоніда Бикова:

- не виключно з точки зору тих, хто знав його зблизька і за малим не завжди міг угледіти велике,
- не виключно з орбіти Малої планети, коли історія набувала рис політичності,
- не з позицій наукоподібного жонглювання термінами, коли митцеві приписували приналежність до різних течій «пост-реалізму»...

То як же я мислю збагнути феномен Леоніда Бикова?.. У першу чергу створивши власне дослідження його життя і творчості. Що мені дає право на таке самовпевнене твердження, спитаєте ви? Тільки одне: Леонід Биков — для мене приклад. Він прожив життя і здійснив себе у мистецтві як вільна людина. Так і я побудував своє життя і мистецький шлях — як вільна людина.

У книзі ви почуєте і власний «голос» Леоніда Бикова. Сподіваюсь, у його емоційних висловлюваннях ви відчуєте не тільки те, що було сказано ним, але й те, як було сказано — саму манера його викладу думки, інтонацію, душевний посил.

Із висоти часу очевидно, що Леонід Биков — унікальне явище в мистецькому світі, і безнадійна справа порівнювати його з кимось. Друзів у нього повно, багато відомих нині акторів вважали себе його учнями, а от шукати його вчителів у мистецтві — справа безнадійна.

Ще раз підкреслю, що, будучи вільною людиною — незалежною у світі суцільної заангажованості радянського кіно, він створив для свого власного руху в мистецтві таку модель поведінки, яка поставила його осібно від моделей поведінки багатьох його колег. Це була модель поведінки людини, яка у мистецтві рухалася «проти течії», не декларуючи цього. Не виникає навіть припущення, щоб він десь, колись, у чомусь діяв за «соцзамовленням».

Судіть самі:

- ніколи не був членом КППС, хоча без «членства» у ті роки важко було мріяти про мистецьке самовиявлення; як казала моя бабуня-поетеса Наталія Родіонова: *«Хочеш зробити кар'єру — обов'язково вступи у партію, хочеш залишитися людиною — партквиток обов'язковий»;*
- був байдужим до почесних звань і нагород, якими влада час од часу «обдаровувала» народного улюбленця; яка різниця — засл. арт. УРСР, нар. арт. УРСР? Народний улюбленець — і цим пишався...

Неповторний за способом мистецького душевиявлення, Биков завжди у своїх кінофільмах, знятих за власними сценаріями:

- грав головні ролі;
- вів за собою акторський ансамбль до здійснення свого задуму;
- ніколи не ставив того, що не відповідало його творчим устремлінням;
- не силував себе кон'юктурою, вважаючи за краще творчий простій, аніж компроміс із совістю; співавтор його сценаріїв Євген Онопрієнко співчував йому, коли бачив, як він мучився, шукаючи тему і сценарій: «Сміливо стверджую, те, що відкидав Биков, чотири п'ятих наших режисерів могли б вважати за щастя отримати в руки... Він володів дивовижним відчуттям правди, абсолютним відчуттям життєвої правди»;
- завжди бачив перед собою очі простого глядача, а не постать чинуші, який прийматиме чи не прийматиме його кінострічку...

І взагалі, що це за комік, який двічі гинув у своїх кіноролях?..

Є такі поняття — мрія і покликання. Вони відіграли у житті Леоніда Бикова вирішальну роль. Леонід Биков мріяв стати льотчиком, його покликанням стало кіно. В його житті мрія втілилась у покликання.

Як це сталось?

Мрія!.. Він марив небом.

У дитинстві майстрував із другом дерев'яний літак, щоб злетіти в небо, поклявся стати льотчиком.

Захоплення небом — і це на все життя.

Юність — спроби навчатись у льотному училищі, щоб злетіти в небо.

Зрілість — сів-таки за штурвал літака, навчився його водити, знявши свій кращий фільм про бойових льотчиків. І зігравши ролі героїчних льотчиків.

Перед самою смертю — знімав фільм про прибульця з неба. І сам же зіграв його.

Відійшовши від життя, «дивиться» на нас із небесної планети його імені...

Покликання!.. Своїм мистецтвом дарувати людям радість земного буття, пробуджувати і підтримувати в них оптимізм, випромінювати флюїди доброти. І винахідливості.

У дитинстві грав у «домашньому театрі» не такого вже «дурника» Омелька у казці «За щучим велінням».

В юності закінчив театральний інститут і грав в академічному театрі, ставши улюбленцем харків'ян.

У зрілості й до кінця життя створював фільми та грав у них, випромінюючи з екрана доброту...

ЗМІСТ

Сонячна людина	3
Фотографії, музейні архіви, спогади, монографії — авторський погляд	8
У пошуках покликання. Театральний актор	19
Кіноактор. Його впізнавали на вулицях	35
Дебют у кінорежисурі	60
Кульмінація творчості	70
Війни минають — музика вічна. Імпресії	87
Незігране, невідзняте, прожите — невідболіле	92
У передчутті неминучого. Неминуче	106
Заповіт	111
Зіграв, прожив і залишився жити — «Будемо жити!»	118